

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГАЛИЦЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА
ЮРИДИЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисциплін

Цивільне право України, Цивільне процесуальне право України

на тему:

Підстави та цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою в Україні

Виконав:

Студент групи Пб-21

Бумба Марія

Науковий керівник

к.ю.н., Гелецька І.О.

Оцінка _____

РОЗДІЛ 1. ПІДСТАВИ, ПОРЯДОК ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ В УКРАЇНІ

1.1. Підстави та порядок визнання фізичної особи безвісно відсутньою в Україні.

Визнання особи безвісно відсутньою є за своєю природою юридичною фікцією, оскільки незважаючи на формально-юридичне визнання відповідних фактів (безвісна відсутність, зникнення безвісти за обставин, що загрожували смертю тощо) . Відповідна фізична особа може бути учасником цивільних правовідносин, не зазнаючи при цьому обмежень правового статусу. Така ситуація може виникнути внаслідок як свідомої поведінки даної особи (наприклад, вона переховується від кредиторів), так і дій інших осіб (перебування в полоні, в заручниках)[1, с.83].

Ситуація зниклої людини, окрім того, що є трагічною для родини та друзів, має юридичний аспект: відсутність людини може порушити права інших осіб, або права зниклої людини потрібно забезпечити, наприклад, майнові. У таких випадках українське законодавство передбачає систему алібі для зниклих безвісти.

Згідно із законодавством України , а саме ч. 1 ст. 43 Цивільного кодексу України(далі ЦК України) , суд, відповідно до своєї юрисдикції , визнає фізичну особу безвісно відсутньою , якщо за місцем її постійного проживання чи тимчасового перебування - не буде жодних відомостей щодо неї (її перебування в тому числі), протягом одного року [2].

Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» : визначено,: « що особою, зниклою безвісти, вважається фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук»[3].

Як зазначає науковець , Д. В. Бойчук, нині в спеціальній, вітчизняній і зарубіжній літературі немає єдиної позиції щодо поняття «безвісно відсутня особа». Автор пояснює це тим , що існує певне «підґрунтя», а саме :

- внутрішньою складністю і суперечливістю самого феномена безвісної відсутності, якісним різноманіттям її проявів;
- традицією, яка утворилась від тривалого вживання поняття “безвісно відсутній” лише в буденному розумінні, на підставі тільки інтуїтивної ясності без наукового з’ясування його змісту;
- використанням цього терміна в різних галузях права з різною метою, обумовленим відсутністю єдиного значення поняття, що спричинило появу різних дефініцій[4].

Насправді, перш ніж розпочати розкриття поняття зниклої безвісти особи, доречніше спочатку визначити поняття фізичної особи. Фізична особа – це особа, яка безпосередньо бере участь у цивільних правовідносинах і може бути громадянином України, іноземцем або особою без громадянства. Існує певний набір соціальних і природних ознак, що відрізняють фізичну особу від інших учасників цивільних правовідносин, у тому числі інших фізичних осіб[5].

Примітно, що закон загалом розрізняє поняття «фізичні особи, місцеперебування яких невідоме» та «фізичні особи, визнані безвісно відсутніми» (ст. 44 КПК України). Практична відмінність полягає в тому, що фізична особа вважається безвісно відсутньою лише з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання фізичної особи такою. До цього часу, тобто з моменту, коли заявник або орган опіки звернувся до нотаріуса з відповідною заявою, особа вважається безвісно відсутньою.

На перший погляд може здатися, що фізичну особу варто вважати зниклою безвісти з моменту отримання останніх відомостей про дану особу . Проте такий висновок суперечить статті 44 Цивільного Кодексу України, яка пов'язує правові наслідки із зверненням зацікавленої особи або органу опіки до нотаріуса.

У світлі вищенаведеного слід зазначити, що держава несе відповідальність перед окремими особами за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, тому в разі порушення прав фізичних осіб у зв'язку з безвістю їх зникнення можливе застосування відповідних заходів захисту прав з боку держави [5].

У теорії цивільного права, з урахуванням практичної складової, визнання фізичної особи безвісно відсутньою відбувається за таких умов:

- фізична особа не з'являлась у місці свого постійного проживання протягом одного року;
- протягом того самого періоду зацікавлені сторони не знали про її місцезнаходження;
- вжиті заходи щодо встановлення місцезнаходження фізичної особи не дали результатів;

Клопотання заявника про встановлення факту зникнення фізичної особи має важливе юридичне значення та не може бути вирішене без встановлення особи зниклою[6].

Визнання фізичної особи безвісти зниклою можливе лише за особливою процедурою, тобто – у судовому порядку. Своєрідною підставою для встановлення факту зникнення фізичної особи є те, що вона зникла безвісти протягом одного року за своїм звичайним місцем проживання, місце її перебування невідоме, зв'язок з нею не встановлено.

Щодо заяви про встановлення факту зникнення фізичної особи, то потрібно зазначити, що подається членом сім'ї або близьким родичем, до суду I інстанції за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) заявника чи місцезнаходження безвісно відсутньої фізичної особи або її власності. Проти, слід взяти до уваги той факт, що до тимчасову зміну територіальної підсудності у справах на тимчасово окупованих територіях в період загальнодержавного воєнного стану. Необхідно долучити документи, які

підтверджують особу та пов'язані з нею відносини (наприклад, свідоцтво про народження, шлюбний свідоцтво, рішення суду про призначення опікуна, довідку з місця роботи). При поданні заяви до суду також можуть виникнути певні витрати, такі як плата за послуги адвоката та нотаріуса, судові витрати, витрати на збирання доказів.

Отримання статусу безвісно відсутньої особи має певні правові наслідки, наприклад, право на спадщину, право на забезпечення виплат життєвого мінімуму дітям та інші правові наслідки. Також важливо зазначити, що при отриманні статусу безвісно відсутньої особи, у разі з'явлення зниклого знову, перелік його прав і обов'язків відновлюється.

У випадку заяви про визнання фізичної особи безвісно відсутньою на тимчасово окупованій території, процедура може бути складнішою, оскільки законодавство на тимчасово окупованих територіях може відрізнятися від загальнодержавного законодавства. Також, через тимчасову неможливість доступу до звичайних джерел доказів (наприклад, документів з державних реєстрів) докази можуть бути складніше зібрати [7].

Заявнику не потрібно звертатися до інших уповноважених органів, оскільки суд встановлює родичів, працівників, сусідів та інших осіб, які можуть надати інформацію про фізичних осіб, місцезнаходження та місце проживання яких невідомі, а також надсилає відповідний запит юридичній особі, а саме: ОСББ, органу реєстрації місця проживання особи або органу місцевого самоврядування за останнім відомим місцем проживання відсутньої особи. Обов'язково надсилають і запит за останнім місцем роботи людини, щоб отримати інформацію про неї[8].

Враховуючи конкретні обставини справи, суд може оголосити фізичну особу померлою і до закінчення строку повноважень, але не раніше спливу шести місяців. Фізична особа оголошується померлою з дня набрання вироком законної сили. Цивільний процесуальний кодекс України встановлює порядок оголошення фізичної особи померлою[9].

Порядок визнання фізичної особи зниклою безвісти встановлений статтею 43 Цивільного кодексу України: суд може визнати фізичну особу зниклою безвісти, якщо протягом одного року у місці її проживання немає інформації. Якщо неможливо визначити дату отримання останньої інформації про місце проживання особи, початком її відсутності є перший день місяця, наступного за місяцем, у якому інформація була отримана, і якщо ця дата не може бути отримана бути встановленим. Порядок впізнання зниклої особи встановлено ЦПК України[10].

Підсумовуючи написане, варто зазначити, що на сьогодні поняття «безвісно відсутня особа» ще не набуло свого вичерпного значення, оскільки законодавство та науковці у сфері цивільного та цивільно-процесуального права трактують його по-різному. Процедура визнання особи безвісно відсутньою законодавчо закріплена у ЦКУ та Законі України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти».

1.2. Правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

З початку повномасштабного вторгнення на територію України, масштаби вторгнення та, як наслідок, кількість зниклих безвісти в Україні є безпрецедентними в сучасній світовій історії. Уповноважена Верховної Ради України з питань прав людини заявляє про 16 тисяч людей, які розшуковуються. Серед них є і військові, і цивільні. Майже чверть із них зникла в Маріуполі. Для цих осіб законодавство має спеціальне визначення – «зниклі безвісти за особливих обставин»[11].

Однією з реакцій на сучасні виклики стало удосконалення правового положення осіб, які зникли безвісти. Вже 14 квітня 2022 року було переформатовано основні юридичні, організаційні і ідеологічні регулятори цієї сфери. Відповідно до них в обіг вводиться поняття «особа, що зникла безвісти за особливих обставин», запроваджується спеціальний механізм забезпечення їх прав і особливий спосіб їх розшуку[12].

Поняття феномену «особа, що зникла безвісти за особливих обставин» базується на розумінні правового статусу таких осіб. Він, у свою чергу, є поняттям похідним від родової (загальної, фундаментальної, первісної) категорії «правовий статус». Тому

будь-які спроби досліджень конкретних сегментів юридичного статусу таких осіб неминуче потребують з'ясування кореляцій з родовим феноменом[12].

Практика зазначає, що на сьогодні на території України, існують низка груп осіб, що зникли безвісти, а саме вчений, Плєскач О. Виділив такі:

- особи, що розшуковуються у зв'язку із втратою родинних зв'язків через суб'єктивні причини;
- особи, які є психічно хворими або у зв'язку із фізіологічними змінами не керують власними діями та самотійно залишають постійне місце перебування;
- особи, які через певні суб'єктивні чи об'єктивні причини за власним бажанням приховують своє місцеперебування;
- особи, які стали потерпілими в результаті вчинення відносно них злочинної діяльності;
- особи, зниклі безвісти в районі ведення активних бойових дій або на території тимчасово окупованої Автономної республіки Крим;
- особи, зниклі безвісно на території інших держав та відносно яких проводиться міжнародний розшук;
- особи, що зникли безвісно в результаті збройного конфлікту або воєнних дій[13].

Кожна з цих груп має свої специфічні особливості, які повинні враховуватися при визнанні особи безвісно відсутньою та при пошуку зниклої особи. Наприклад, при зникненні осіб, які є психічно хворими або у зв'язку з фізіологічними змінами не керують власними діями, необхідна більш активна допомога з боку сім'ї, медичних установ та правоохоронних органів у їх пошуку. У разі зникнення осіб через вчинення злочинної діяльності необхідна співпраця з правоохоронними органами, проведення слідчих дій та визначення можливих версій інциденту.

Також важливо зазначити, що у випадку зникнення осіб на території тимчасово окупованих територій чи на території інших держав, співпраця з міжнародними

організаціями та іноземними правоохоронними органами є дуже важливою в частині організації пошуку та попередження можливих наслідків зникнення.

Отже, говорити про групи осіб, зниклих безвісно, потрібно з урахуванням специфіки їх зникнення та можливих наслідків, а також залученням відповідних органів та ресурсів для їх пошуку та забезпечення прав і свобод в разі відновлення особи.

Набуття статусу особи, зниклої безвісти, пов'язано із внесенням відомостей, що містяться у заяві про факт зникнення, до Єдиного реєстру, зниклих безвісти за особливих обставин.

Особи, зниклі безвісти за надзвичайних обставин – це особи, які зникли безвісти внаслідок збройного конфлікту, бойових дій, тимчасової окупації частини території України, надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру[14].

Правовий статус осіб, зниклих безвісти за виняткових обставин, правові положення щодо визначення суспільних відносин, пов'язаних із набуттям правового статусу осіб, зниклих безвісти за виняткових обставин, а також з реєстрацією, розшуком та соціальним захистом таких осіб та їх сімей членів регулює Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», який було ухвалено у 2018 році.

Законодавчі конструкції породжують питання стосовно наявності статусних ознак у особи, яка вважається зниклою безвісти. На думку В. Колпакова, це особливий правовий статус, адже у цей період особа набуває статусних ознак зафіксованих статтях 7, 8, 9 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (заборона дискримінації, збереження місця роботи, право на отримання грошових виплат, право на гарантії, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Процес набуття особою статусу «зниклої безвісти за особливих обставин» складається з двох стадій. На першій стадії особа набуває статусу такої, що вважається

зниклою безвісті за особливих обставин. Юридичний факт виникнення цього статусу корелюється з моментом подання заявником заяви про факт зникнення особи. Тривалість стадії обмежена юридичним фактом внесення про відповідну особу даних до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісті за особливих обставин.

На другій стадії статус особи, що вважається зниклою безвісті за особливих обставин трансформується у правовий статус особи, що зникла безвісті за особливих обставин. Юридичний факт виникнення цього статусу (основного експліцитного), корелюється з фактом внесення відповідних даних до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісті за особливих обставин.

Із внесенням відомостей до Єдиного реєстру, зниклих безвісті за особливих обставин законодавство пов'язує виникнення не лише юридичного факту набуття правового статусу особи, зниклої безвісті за особливих обставин. Зокрема, відповідно до ст. 8 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісті за особливих обставин», набуття правового статусу особи, яка зникла безвісті за особливих обставин, не зменшує обсягу цивільної дієздатності цієї особи. Опіка над майном таких осіб може бути встановлена в порядку, встановленому Цивільним кодексом України, з моменту внесення до Єдиного обліку осіб, зниклих безвісті за особливих обставин.

Для пошуку безвісті зниклих осіб, а також військовослужбовців розроблено офіційний алгоритм органів куди звертаються рідні і близькі особи, а саме:

- Національна поліція;
- Національне інформаційне бюро;
- Офіс Уповноваженого з питань осіб зниклих за особливих обставин;
- Об'єднаний центр з пошуку та звільнення полонених, що працює при СБУ;
- Моніторингова місія ООН з прав людини;
- Міжнародний Комітет Червоного Хреста;
- Міжнародна комісія з питань зниклих безвісті (МКПЗБ)[15].

Отже, правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, закріплений у законодавчих нормах України, зокрема у Законі «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». В Україні також існує спеціальна процедура оголошення особи зниклою безвісти, що включає в себе реєстрацію та внесення всіх необхідних даних до Державного реєстру. До того ж, держава гарантує зниклій особі збереження майна, робочого місця та всіх соціальних виплат відповідно до українського законодавства.

1.3. Цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Згідно із «ст.8 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» визначено правові наслідки набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, та встановлено, що:

- набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, не зменшує обсяг цивільної правоздатності такої особи;
- з моменту внесення даних про особу, зниклу безвісти, до Єдиного реєстру досудових розслідувань над майном такої особи може бути встановлено опіку в порядку, передбаченому Цивільним кодексом України; опікун над майном особи, зниклої безвісти за особливих обставин, здійснює управління цим майном, а також забезпечує виконання зобов'язань такої особи за рахунок цього майна; опіка над майном особи, зниклої безвісти за особливих обставин, здійснюється та припиняється у порядку, передбаченому Цивільним кодексом України;
- у разі якщо обидва з батьків дитини є особами, зниклими безвісти за особливих обставин, над такою дитиною встановлюється опіка/піклування у порядку, передбаченому Цивільним кодексом України; якщо на утриманні особи, зниклої безвісти за особливих обставин, були повнолітні особи, які за станом здоров'я не можуть самотійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки, над такими особами встановлюється опіка;

– набуття правового статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, не змінює її сімейного стану до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою;

– за особою, зниклою безвісти за особливих обставин, зберігаються місце роботи та займана посада, але не більш як до моменту визнання її безвісно відсутньою чи оголошення померлою у порядку, встановленому законодавством»[16].

Після визнання особи безвісно відсутньою, суд може призначити довірену особу для керування майном та інтересами безвісно відсутньої особи. Ця довірена особа здійснюватиме дії, які потребуються для збереження майна, представлятиме інтереси безвісно відсутньої особи в судових процедурах тощо.

У разі визнання фізичної особи безвісно відсутньою, оголошення безвісти зниклою або оголошення померлою зміна або припинення майнових прав і особистих немайнових прав, як правило, тягне за собою правові наслідки та правовий статус, визначені законодавством. Так, ст.44 ЦК України визначено, що відповідно до рішення суду про визнання фізичної особи безвісно зниклою, нотаріус за її останнім місцем проживання описує належне їй майно та встановлює над ним опіку. За заявою особи, заінтересованої щодо майна безвісно зниклої особи, або органу опіки та піклування до винесення судом рішення про встановлення факту зникнення безвісти особи опіка може бути нотаріально підтверджена.

Опікун майна фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою або безвісно зниклою, приймає на її користь виконання цивільних зобов'язань, сплачує борги за рахунок її майна, розпоряджається цим майном в її інтересах. На вимогу заінтересованої особи опікун майна фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою, надає аліменти за рахунок майна особі, яку він зобов'язаний утримувати за законом[17].

До повноважень опікуна належать ті, що випливають з призначення опікуна (виконуються без додаткових умов). До них належать: а) прийняття цивільних

обов'язків на користь відсутньої особи; б) сплата боргів за рахунок належного їй майна; в) управління майном на користь відсутньої особи. Таким чином, опікун не тільки фіксує наявність у відсутнього обов'язків і прав вимоги, а й має право реалізувати ці обов'язки і права. Зрозуміло, що такі права опіки не поширюються на продовження прав та обов'язків, що випливають із зобов'язань, припинених встановленням особи безвісти зниклої[18].

Окрім опікуна над майном особи, визнаної безвісно відсутньою, орган опіки та піклування може укласти договір про довірче управління ще й з управителем, керуючись при цьому ще й положеннями гл. 70 ЦК України. Управитель вчиняє будь-які дії в інтересах власника, яким є безвісно відсутня особа, а також відповідно до ст. 1043 ЦК України несе підвищену відповідальність і зобов'язаний відшкодувати завдані збитки та упущену вигоду. Поряд з цим відповідно до ст. 71 ЦК України опікун над майном, а управитель виконує ці функції відносно частини майна, не має права вчиняти ряд правочинів без дозволу органу опіки та піклування, що є досить суттєвим обмеженням права довірчої власності управителя. Зазначені обмеження права розпорядження майном підопічного виправдані та доцільні у випадку встановлення опіки над особистістю, при призначенні якого не вимагається наявність у нього спеціальних знань і навичок в галузі управління майном, однак втрачають смисл, коли управління майном здійснює професіонал і несе при цьому підвищену відповідальність[19].

А. Зинов'єва також « зазначає, що доцільно говорити не про опікуна майна, а про опікуна інтересів безвісно відсутньої особи. Тому вбачається внести зміни до ст. 55 ЦК України . До перерахованих у ст. 55 ЦК осіб (малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки) доцільно додати безвісно відсутніх осіб і осіб, місцеперебування яких невідоме. У зв'язку з цим авторка пропонує викласти ст. 55 ЦК у такій редакції: «Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб,

недієздатних та обмежено дієздатних осіб, а також безвісно відсутніх осіб та осіб, місцеперебування яких невідоме»[20].»

Саме з моменту внесення даних про особу, зниклу безвісти за особливих обставин, до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин над майном такої особи може бути встановлено опіку в порядку, передбаченому ЦК України[21].

Після визнання особи безвісно відсутньою, починається також процес спадкування її майна. Згідно з законодавством України, спадкоємцями безвісно відсутньої особи є її законні спадкоємці. Спадкоємство може бути відкритим або обмеженим залежно від обставин.

Згідно з українським законодавством, якщо особа визнається безвісно відсутньою, її майно розподіляється серед спадкоємців. Успадкування майна відбувається на підставі спадкування відсутніх, яке регулюється положеннями глави 7 Цивільного кодексу України «Спадкування».

У свою чергу, ст. 47 ЦК України визначає правові наслідки оголошення фізичної особи померлою, встановлюючи, що вони прирівнюються до тих, що настають у момент смерті. Спадкоємець фізичної особи, оголошеної померлою, протягом п'яти років не має права передати нерухоме майно, набуте ним у зв'язку зі спадкуванням.

Особа, яка зникла безвісти, вважається померлою з дня визнання безвісно відсутньою. Термін спадкоємства розпочинається з цієї дати. До того ж, майно зниклої безвісти особи успадковують її законні спадкоємці, які визначаються згідно з правилами спадкування, передбаченими законом. Це можуть бути члени сім'ї, які мають спадкоємні права, такі як діти, батьки, чоловік/дружина, брати, сестри та інші законні спадкоємці.

Майно зниклої безвісти особи підлягає спадкуванню і розподіляється між спадкоємцями згідно з відповідними правилами спадкування. Закон також встановлює і способи та пріоритети розподілу майна між спадкоємцями.

Підсумовуючи досліджений матеріал, можна стверджувати, що серед основних правових наслідків визнання особи безвісти відсутньою є надання їй статусу безвісти відсутньої особи, встановлення опікунства на її майном та право опікуна розпоряджатись цим майном відповідно до інтересів зниклої особи, право на успадкування майна родичами та близькими зниклого.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

2.1. Особливості підготовки та розгляду справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою в порядку цивільного судочинства.

Тривала та безвісна відсутність фізичної особи не може не вплинути на правовідносини, учасником яких вона була. Невідомість місцезнаходження одного із суб'єктів правовідносин створює невизначеність у правонаступництві інших суб'єктів. Така невизначеність ускладнює або створює перешкоди у здійсненні ними своїх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, виконання правових обов'язків. У зв'язку з цим необхідна досконала регламентація процесу визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, яка б виключала будь-які помилки під час розгляду судами справ даної категорії[22].

Згідно зі статтею 46 Цивільного кодексу України суд може оголосити фізичну особу померлою, якщо місце її перебування невідоме протягом трьох років з місця постійного проживання та вона зникла під загрозою зникнення. вона померла або надала підстави для припущення, що вона загинула внаслідок нещасного випадку – протягом шести місяців, якщо можна припустити, що смерть фізичної особи сталася внаслідок нещасного випадку або інших обставин, наприклад надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру – в спеціальний протягом одного місяця після закінчення роботи комісії[23].

Коли заявник звертається до суду з конкретною заявою, він повинен надати суду якомога більше доказів смерті чи зникнення особи. Доказами конкретних фактів можуть бути: свідки, довідки військовослужбовців або свідоцтва про смерть, фотографії трупів або місць поховання осіб, витяги із заяв про реєстрацію в ЄДРП про злочини, пов'язані з безвісти зниклими або загибеллю осіб, фотографії, відео, статті ЗМІ, показання свідків щодо обстрілу, викрадення осіб, смерті чи зникнення фізичної особи, які зможуть бути свідченнями в суді[24].

Після прийняття судом заяви перед поданням справи визначити осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть свідчити про зниклу фізичну особу, та звернутися до відповідного органу щодо остаточного місця явки до суду. Наявність місця проживання безвісно зниклого (ОСББ, орган реєстрації місця проживання або орган місцевого самоврядування) та останнього місця роботи щодо неврахованих персональних даних.

Крім того, суди через опікунів та органи опіки та піклування вживають заходів щодо встановлення опіки над майном безвісно відсутніх осіб, якщо опіка над майном не встановлена. Опіка над майном таких осіб може бути встановлена в порядку, встановленому Цивільним кодексом України, з моменту внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про осіб, зниклих безвісти. Зберігання майна триває до скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою[25].

Відповідно до ч. 4 ст. 293 ЦПК України в складі одного судді й двох присяжних розглядаються такі справи окремого провадження: про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; про визнання фізичної особи безвісти зниклою чи оголошення її померлою; про усиновлення; про надання особі примусової психіатричної допомоги; про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Відповідно до цього рішення суду в зазначених справах окремого провадження також ухвалюються всім складом суду: одним суддею і двома присяжними[26].

Суд розглядає справу за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких суд вважає за необхідне допитати, і постановляє ухвалу про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

Після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлим суд надсилає рішення до відповідного органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації факту смерті фізичної особи та надсилає до державної

нотаріальної контори за місцем реєстрації. У разі наявності кількох нотаріусів за місцем проживання та у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до Національного нотаріального архіву для передачі уповноваженому нотаріусу для вжиття заходів щодо охорони майна.

Справи окремого провадження, пов'язані з встановленням особи безвісти зниклою або оголошенням її померлою, розглядаються судами за участю заявника та зацікавлених осіб. Проте чинне законодавство не містить легальних визначень заявників та зацікавлених осіб. На відміну від деяких інших справ, що розглядаються окремо, ЦК України не визначає переліку осіб, які мають право звернутися до суду із заявою про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або про оголошення її померлою.

Загальним критерієм визначення процесуально-правового статусу осіб, які беруть участь у справі, визнається наявність правового інтересу. Тому, за словами С. Фурси, суд повинен враховувати, що заявник є особою, для якої цей факт матиме правові наслідки, інакше такі справи не будуть передані до суду в порядку окремого провадження. Встановлюючи заінтересовану особу, суд повинен враховувати, що ця особа є суб'єктом, на права та обов'язки якого можуть вплинути встановлені судом обставини. Отже, за загальними правилами цивільного судочинства до суду може звернутися будь-яка особа, зацікавлена у зміні правового статусу відсутнього (ст. 4 ЦПК)[28]. Для цього потрібно довести наявність суб'єктивного юридичного інтересу[29].

Ухвалюючи рішення, суд має розглянути декілька питань, зокрема: 1) чи є обставини (факти), які можуть підтверджувати позовні вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; 2) чи є інші фактичні матеріали та докази, що підтверджують їх важливість для вирішення справи; 3) чи правовідносини між сторонами виникають із даних обставин; 4) які правові норми застосовуються до цих правовідносин; 5) чи слід задовольнити позов чи відмовити в задоволенні; 6) як розподіляються витрати на судовий процес між сторонами; 7) чи є підстави для

негайного виконання судових рішень; 8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позовів.

Варто зазначити, що рішення суду про визнання безвісно зниклої особи не є підставою для припинення розшуку. Крім того, якщо безвісно зниклу особу оголошено померлою, але до встановлення місця поховання або місцезнаходження останків безвісно зниклої не встановлено, пошук не повинен припинятися[29].

У такий спосіб держава здійснює свою політику щодо забезпечення гарантованих Конституцією та законами України прав для осіб, що зникли безвісти чи оголошені померлими. Оскільки особа, що зникла безвісти, має всі ті ж права, що й інші громадяни нашої країни, то має також і право на всебічне розслідування обставин її зникнення та встановлення місця перебування такої особи. Держава зобов'язана вжити всіх можливих заходів для розшуку особи, зниклої безвісти. Права та інтереси особи, зниклої безвісти, а також її майно підлягають захисту до моменту припинення її розшуку.

Отже, визнання особи безвісти зниклою можливе лише у судовому порядку. Суд може ухвалити рішення на підставі подачі Заявником відповідних документів та фактів, що підтверджують тривалу відсутність особи. До того ж, варто зазначити, що при прийнятті рішення суд керується нормами Цивільного та Цивільно-процесуального Кодексів України, нормами законодавства та наданими Заявниками документами та фактами, що підтверджують відсутність зниклої особи.

2.2. Процедура визнання особи безвісно відсутньою під час воєнного стану.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, який встановлюється в Україні або в окремих її регіонах у разі збройної агресії чи загрози нападу, що створює загрозу національній незалежності України та її територіальній цілісності, і визначає відповідні органи державної влади, військового управління, міністерства військового управління та місцевого самоврядування, органи державної влади мають необхідні повноваження для відвернення загроз, відсічі збройній агресії та забезпечення

національної безпеки, усунення загроз державній незалежності України, територіальній цілісності України, тимчасового обмеження конституційних прав людини і громадянина у зв'язку з загрозою чинності цих обмежень і свобод, як а також права та законні інтереси юридичних осіб.

Особою, яка зникла безвісти внаслідок збройного конфлікту, вважається особа, яка зникла безвісти в зоні збройного конфлікту під час проходження військової служби або в іншому випадку засвідчила факт свого перебування в цій зоні.

Особа, яка зникла безвісти внаслідок збройного конфлікту, військових дій, внутрішніх заворушень або у зв'язку з надзвичайною ситуацією природного чи техногенного характеру чи іншою подією, яка може призвести до загибелі великої кількості людей, вважається окремим випадком зникла безвісти[30].

«За даними Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти (International Commission on Missing Person, ICMP) станом на листопад 2022 року, під час повномасштабної війни в Україні зникли безвісти понад 15 тисяч людей. За словами директора ICMP, наразі невідомо, скільки людей були насильно переміщені, утримуються під вартою в Росії, живі і розлучені з членами своїх сімей, або померли і поховані»[31].

У квітні 2022 року Верховна Рада ухвалила зміни до закону «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти». Законом передбачено створення Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, облік таких осіб, уточнення їх правового статусу, облік та розшук, соціальний захист близьких родичів і членів сім'ї. Закон набрав чинності 27 квітня 2022 року[32].

«В умовах воєнного стану традиційні (усталені) способи пошуку таких осіб відрізняються від пошуку зниклих безвісти осіб за інших життєвих ситуацій. Під час наявності масових воєнних дій звичайні системи пошуку осіб, зниклих безвісти, функціонують дещо інакше, що обумовлено наявністю значної кількості тимчасово окупованих територій України, зон проведення бойових дій, де діяльність державних

органів України, уповноважених на здійснення пошуку зниклих безвісти осіб обмежена зовнішніми факторами та загрозами»[33].

З 2 травня 2023 року запрацював Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за надзвичайних обставин. Родичі зможуть отримати виписки з реєстру Департаменту інформатизації МВС України. Для отримання документів необхідно подати запит та копії документів, що посвідчують особу запитувача та найближчих родичів зниклого. Перевірка даних відбувається протягом 30 календарних днів. Ця виписка буде надіслана на електронну або зворотню адресу, вказану в заявці. Варто враховувати той факт, що включення особи до реєстру є єдиним підтвердженням того, що особа вважається безвісти зниклою за виняткових обставин. Але наявність даних про особу в реєстрі не підтверджує її смерть чи перебування в полоні. Реєстр – це абсолютно безпечна база даних. Доступ до нього будуть мати визначені посадовці.

Надання статусу особи безвісти зниклою за особливих обставин не позбавляє її родичів чи інших осіб права звернутися до суду із заявою про визнання безвісти зниклою або померлою.

У новому реєстрі будуть зібрані всі відомі дані про зниклих осіб, які зможуть допомогти у пошуку. Також зазначається, що до реєстру буде додана інформація про наявність чи відсутність рішення суду про визнання особи безвісти зниклою або про оголошення її загиблою.

Вже через місяць після винесення судового рішення, рідні безвісти зниклого зможуть отримати відповідний витяг з реєстру у Департаменті інформатизації МВС України, який буде підтверджувати статус зниклого[34].

Особи, які зникли безвісти внаслідок збройного конфлікту, бойових дій чи окупації, користуються всіма правами, гарантованими Конституцією та законами України, а також мають право на проведення повного розслідування їх зникнення та встановлення місця їх перебування. Держава зобов'язана вжити всіх можливих заходів для її пошуку.

Права та власність зниклих безвісти осіб захищені до припинення розшуку або оголошення померлими відповідно до закону.

Якщо безвісти зникла особа є громадянином іншої держави, Національна поліція України зобов'язана повідомити уповноважені органи цієї країни про факт зникнення особи та результати її розшуку в цій державі в порядку, встановленому законодавством України.

Члени сімей військовослужбовців, які зникли безвісти або потрапили в полон, мають право на соціальний захист, зокрема на грошове забезпечення військовослужбовців. Такі виплати можуть стягуватися дружиною (чоловіком) військовослужбовця, а в разі їх відсутності – повнолітніми дітьми, які проживають разом з військовослужбовцем, неповнолітніми дітьми (незалежно від віку, інвалідами з дитинства) законним представником (опікуном, піклувальником). або усиновлювач; член сім'ї військовослужбовця або батько військовослужбовця (за відсутності дружини (чоловіка) і дітей). Родичі військовослужбовця можуть отримувати заробітну плату та одноразовий додатковий вид грошового забезпечення з дня перебування в полоні до завершення лікування (за необхідності) після повернення з полону. Якщо обставини зникнення є поважними, то членам сім'ї зниклого безвісти може бути призначена допомога за весь час його зникнення з моменту встановлення причини зникнення військовослужбовця. Для здійснення виплат членам сім'ї необхідно подати заяву на ім'я командира військової частини. Виплата здійснюється до повного з'ясування обставин перебування військовослужбовця в полоні або визнання в установленому законодавством порядку безвісно відсутнім. «Детальний порядок містить постанова КМУ від 30 листопада 2016 року № 884. Також на війні виплачувалася додаткова винагорода у розмірі 100 тис. грн. Крім того, право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника мають непрацездатні члени сім'ї, які перебувають на утриманні зниклого безвісти, та їхні діти. Це право виникає через місяць з дня внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань або Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливими обставинами»[35].

Отже, у період воєнного стану процедура визнання та пошуку зниклих безвісти залишилась майже незмінною. Варто лише підкреслити той факт, що кількість зниклих безвісти під час війни значно збільшилась, порівняно із кількістю таких осіб у мирний час. Таке стрімке збільшення кількості зниклих ускладнює роботу правоохоронних органів із пошуку зниклих та сповільнює процедуру визнання таких осіб офіційно безвісти зниклими та надання їм правового статусу відповідної категорії.

РОЗДІЛ 3 . ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ

«Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув справу № 760/3112/16-ц та встановив, що фактична відсутність відомостей про місце перебування особи не є безумовною підставою для визнання її безвісно відсутньою»[36].

«З матеріалів справи відомо, що чоловік та жінка перебували у шлюбі та мали двох дітей. У 2008 році вони жили в Києві, а в квітні 2014 року чоловік переїхав до Донецька. З серпня 2014 року вона втратила з ним зв'язок, намагалася з'ясувати місцеперебування чоловіка, але безуспішно. Офіційної заяви до органів внутрішніх справ дружина не надавала, оскільки місто Донецьк знаходиться в зоні проведення антитерористичної операції, тому фізично розшукати його в цьому районі не вдалося.

Позивачка зазначила, що їй необхідно визнати зникнення чоловіка, щоб отримати соціальну допомогу як одинока мати або пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні заяви, а суд апеляційної інстанції погодився з його висновком і виходив з того, що останнім зареєстрованим місцем проживання чоловіка є квартира. Водночас заявниця порушила вимоги статей 10, 60 ЦК України 2004 року, не надавши суду належних та допустимих доказів того, що чоловік не перебуває у вказаному ним місці. Рік відсутності за поданим місцем проживання, відсутність контактів із заявником, дітьми та родичами не є алібі.

Судді Верховного Суду наголосили, що підставою для встановлення факту зникнення фізичної особи є сукупність юридичних фактів, тобто правових складів, серед яких: відсутність відомостей про звичайне місце проживання фізичної особи; відсутність відомостей про фактичне місце проживання особи, перебування та неможливість отримання такої інформації; сплив річного строку з дня одержання останніх відомостей про місце перебування фізичної особи або з дня, визначеного

відповідно до частини другої статті 43 ЦК України; наявність у заявника правової зацікавленості у вирішенні питання про визнання особи безвісно відсутньою»[37].

Ще однією постановою, що стосується визнання особи безвісти зниклою, є справа « Білоцерківського міськрайонного суду Київської області № 357/3204/21[38].

В березні 2021 року на адресу Білоцерківського міськрайонного суду Київської області надійшла заява від зацікавленої особи про визнання безвісно відсутнім, мотивуючи тим, що в ніч з 12.03.2020 року на 13.03.2020 року зник батько її дітей. З того часу будь-який зв'язок з ним втрачено. Він ні разу не зателефонував, не написав листа, не повідомив іншим способом про місце свого перебування. Вона та зниклий мають спільних дітей, що підтверджується свідоцтвами про народження. Вона одна утримує і виховує двох неповнолітніх синів та неповнолітню доньку і має право на отримання соціальної допомоги чи призначення пенсії при умові визнання чоловіка померлим або безвісно відсутнім. На момент подання заяви існувало кримінальне провадження стосовно зникнення даної особи. Тому заявниця просила суд визнати її чоловіка безвісно відсутнім.

Враховуючи відсутність відомостей про останнє відоме протягом року місце проживання безвісно зниклої особи, суд дійшов висновку про обґрунтованість позовних вимог позивача та наявність підстав для визнання безвісно відсутньою, оскільки факт зникнення останньої не встановлюється. було підтверджено доказами, не викликало б сумнівів щодо їх допустимості та достовірності, суди розглядатимуть докази так, як вони зібрані відповідно до вимог законодавства та не можуть бути заперечені та ніким не спростовані.

Крім того, суд роз'яснив, що згідно даної заяви про прибуття або інформацію щодо місцезнаходження фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою або оголошеної померлою, суд - передає справу на судове засідання за участю особи, заявника та інших заінтересованих осіб, а постанова про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою- скасовується. Заяви можуть подавати особи,

визнані безвісно відсутніми або оголошені померлими, а також інші заінтересовані особи відповідно до ст. 309 ЦК України».

«Аналогічною є і справа про зникнення військовослужбовця №154/2135/17 Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 29.01.2020.

У серпні 2017 року військова частина звернулася до суду з позовом про визнання бійця зниклим безвісти.

Позов заявника ґрунтується на тому, що 10 квітня 2014 року безвісти зниклу особу було призвано до лав Збройних Сил України на строкову військову службу згідно з Указом Президента України від 17 березня 2014 року № 303 «Про часткову мобілізацію». Після прибуття до війська, згідно з наказом командувача ЗСУ № 79 від 11 квітня 2014 року, зниклих безвісти військовослужбовців зарахували до особового складу ЗСУ та почали відправляти для проходження військової служби та виконання бойового завдання.

Заявник зазначив, що 28 серпня 2014 року солдат під час виконання бойових завдань у зоні проведення АТО перебував на блокпосту № 7 поблизу с. Металіст Донецької області. Інформації про місцезнаходження бійця немає.

Враховуючи викладене, з метою встановлення дійсних обставин перебування та обліку особового складу відповідних військових частин, роз'яснення вимог нормативно-правових актів, військова частина просила суд визнати безвісно відсутнім військовослужбовця.

Рішенням Володимир-Волинського міського суду Волинської області, суду першої інстанції, від 5 березня 2018 року дану особу було визнано безвісно відсутнім. У своєму рішенні суд опирався на вимоги чинного цивільного законодавства і вважав за необхідне винесення такого рішення для впорядкування реального стану справ щодо наявності та обліку особового складу військової частини заявника.

Постановою Апеляційного суду Волинської області, суду апеляційної інстанції, від 23 травня 2018 року, попереднє рішення було скасоване та, відповідно, статус безвісти зниклого із військовослужбовця був знятий.

У касаційній скарзі військова частина просить скасувати вирок Апеляційного суду Володимир-Волинської області від 23 травня 2018 року та залишити в силі вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 5 березня 2018 року з посиланням на помилкове застосування судом апеляційної інстанції та порушення суб'єктом норм процесуального права.

Перевіривши доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла наступного висновку : касаційну скаргу військової частини залишити без задоволення; постанову Апеляційного суду Волинської області від 23 травня 2018 року залишити без змін; постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття є остаточною і оскарженню не підлягає , спираючись на норми чинного законодавства , передусім взяв до уваги ст.ст.263,389, ЦПК України.»

Отож, можна підсумувати, що при розгляді справ щодо безвісти зниклих суд керується, в першу чергу, принципом верховенства права, застосування норм цивільно-процесуального законодавства та лише достовірними та об'єктивними фактами, наданими заявником.

ВИСНОВКИ

Відповідно до законодавства України, процедура визнання фізичної особи безвісти зниклою встановлена Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» та Цивільним Кодексом України.

Особа вважається зниклою безвісти, якщо вона протягом тривалого часу не підтримувала контакт з рідними (за умови, що до моменту зникнення вона регулярно з ними спілкувалась), немає будь-яких відомостей про її місце знаходження, мають місце обставини, що вказують на можливу загрозу життю та безпеці зниклої особи.

Аби визнати особу безвісти зниклою, родичі або близькі люди повинні подати заяву до відповідного органу місцевого самоврядування про те, що дана особа зникла; під отримання заяви відповідні органи проводять розшук особи та збирають необхідні свідчення та докази; якщо протягом певного періоду (зазвичай від 6 місяців до 1 року) не будуть отримані дані про місцезнаходження особи, то її в судовому порядку визнають безвісти зниклою.

Україна має спеціальні норми щодо правового статусу осіб, які зникли безвісти внаслідок особливих обставин. Якщо особа зникає безвісти через особливі обставини, такі як надзвичайні події, воєнний конфлікт, небезпека для життя або інші ситуації, компетентні органи можуть прийняти рішення про визнання її безвісти зниклою. Це дає право родичам та близьким особи звернутися до органів державної влади і правоохоронних органів для отримання інформації щодо розслідування та пошуку зниклої особи. Родичі та близькі особи, які зникла безвісти, мають право на інформацію щодо розслідування та пошуку, включаючи отримання офіційної інформації від компетентних органів. Вони також можуть бути включені в процес розслідування та мати право на представництво та захист своїх інтересів.

Після визнання особи безвісно відсутньою, вона вважається відсутньою для всіх правовідносин. Це означає, що вона не може здійснювати правові дії, такі як укладання договорів, розпорядження майном тощо. Водночас, права та обов'язки

такої особи можуть бути забезпечені через визначену законом процедуру, наприклад, через призначеного судом опікуна.

Визнання особи безвісно відсутньою також має вплив на спадщину. Закон встановлює особливі правила щодо спадщини безвісно відсутніх осіб. Зазвичай, якщо немає живих спадкоємців, майно безвісно відсутньої особи може передаватися наслідувачам згідно з законом.

Підготовка справ щодо безвісти зниклих включає в себе кілька етапів. Першим етапом є подання близькими чи родичами заяви про зникнення особи до відповідного органу місцевого самоврядування. Після розгляду заяви її передають до відповідних органів, які здійснюють оперативний розшук особи та збирають всі необхідні докази та свідчення очевидців. При підготовці рішення суд керується принципами верховенства права, законодавчими актами у сфері цивільного процесуального права, доказами та фактами, наданими заявником та правоохоронними органами.

Під час воєнного стану, коли існує загроза безпеці та життю громадян, пошукові заходи можуть бути посилені. Військові та правоохоронні органи можуть бути залучені для здійснення пошуку зниклих осіб. Слідчі органи можуть співпрацювати з військовими структурами, такими як Збройні Сили України або спеціальні військові підрозділи. Вони можуть забезпечити додаткові ресурси та знання для здійснення пошуку та розслідування зниклих осіб. В умовах воєнного стану пошук та розслідування зниклих осіб може бути ускладненим через ведення активних бойових дій, евакуацію населення, зміну територій контролю та інші фактори. Слідчі органи повинні враховувати ці особливості та пристосовувати свої дії до умов воєнного конфлікту.

Під час аналізу судової практики було визначено, що у своїх діях суд керується актуальними нормами законодавства у сфері цивільного судочинства. До того ж, важливим є і те, що суд завжди намагався враховувати будь-які апеляційні скарги та зауваження від сторони заявника, при цьому наголошуючи на важливості дотримання норм законодавства.

